

Таким чином, підводячи загальний підсумок, виділяємо три напрямки еволюції ідеології православних сект: зміни у середовищі носіїв цих ідей, поява нових рис у сприйнятті навколишньої дійсності, перехід на лояльні позиції у ставленні до влади. Тому зазначені його складові слід розглядати в їх поєднанні, взаємозв'язку, взаємодоповненні один одного.

*К.Семчинський** (м. Київ)

МИР І РАЙ: ПОШУК ІДЕНТИЧНОСТІ**

Поняття “миру” з релігійної точки зору є складним і багатоплановим. З одного боку, “мир” – це стан речей, протилежний стану війни; з іншого – це певний стан душі, який характеризується спокоєм та відсутністю турбот, це дарована благодать. Усі світові релігії надають особливого змісту цьому поняттю і використовують його для вираження найкращих побажань. Привітання в іудеїв, християн та мусульман звучить як “мир вам”, християни бажають один одному миру під час богослужіння (“Мир з вами”). “Мир” є бажаним як у реальному земному житті, так і в іншому, кращому світі, який представлений у цих релігіях як “рай”, небеса небес, Царство Боже, різні ступені неба (сьоме небо, дев'яте небо).

У розумінні того, чим є рай, у віруванні в рай іудеї, християни та мусульмани мають багато чого спільного. Рай - це дім єдиного Бога, який є справедливим, бо ж у кінці життя кожної людини він оцінює його і віддає кожному належне - карає чи нагороджує. Соломон у своїй молитві, звертаючись до Бога, говорить про небеса, як місце постійного перебування Господа (2 Хр. 6:33). Євангеліє від Марка (Мк. 11), розповідаючи про Славний в'їзд Ісуса до Єрусалиму, вміщує викрики людей, які вітали Його прихід, з яких можна з'ясувати, що рай знаходиться на небі: “Благословенне Царство, що надходить, Отця нашого Давида! - на висоті!” (11:10). Апостол Павло у Першому Посланні до Коринтян згадує написане про рай: “Чого око не бачило й вухо не чуло, і що на серце людині не впало, те Бог приготував був тим, хто любить Його”, маючи на увазі, що усю благодать раю важко уявити. У Сурі 53 Корану є такі рядки про справедливість Бога і

нагородження людей за праведність: „Що людині лише – те, в чому вона старалася. Що старання його будуть побачені. Потому старання буде віддячене нагородою сповна. І що в Господа твого – кінцевий переділ”. Рай у віруваннях світових релігій - чудове місце, де немає злості, похоті, конкуренції та гріха. В раю ми житимемо довічно.

Звичайно, є певні відмінності у витлумаченні раю світовими релігіями. Особливість християнського (і особливо православного) розуміння раю випливає із таких рядків Святого Письма: “А як фарисеї спитали Його (Христа), коли Царство Боже прийде, то Він їм відповів і сказав: “Царство Боже не прийде помітно, і не скажуть: “Ось тут”, або: “Там”. Бо Боже Царство всередині вас!” (Лк. 17:20-22). Тобто “Царство Боже” (або рай) – це не стільки місце (міфічна субстанція, чарівний сад, нескінчене блаженство), а, скоріше, духовний стан окремої людини, в якому вона відчуває себе у абсолютній гармонії і злагоді з навколишнім світом та з собі подібними, мир і спокій душі, а також безмежна любов. Царство Боже, про яке говорить Новий Завіт може, таким чином, настати лише тоді, коли всі люди (чи хоча б їх більшість) досягнуть гармонії із Всесвітом. Коли Біблія говорить про те, що Царство Боже “неодмінно настане”, то при цьому мається на увазі не фантастичне у своїй миттєвості перевтілення нашого недосконалого світу на досконалий, а поступове освітлення душі кожної людини, преображення, перетворення її та наближення до Бога через умиротворення. Саме мир і злагода наближають нас до гармонії із Всесвітом, тому знайти мир, за біблейськими пророцтвами, і означає “зустріти Царство Боже”. Для ісламу ж умиротворення має наступити після (а не до і для) перенесення до раю. З приводу часу приходу Царства Божого теологи, філософи та релігієзнавці сперечалися досить давно. Російський філософ Микола Бердяев стверджував: “Людство, яке Христос обтяжив трагічною свободою, зазнало в своїй історії великої спокуси, вступило в компроміс із силами цього миру, бо не настав ще час для Царства Божого на землі” [Бердяев Н. А. Новое религиозное сознание и общественность.- М., 1999. - С. 287]. Протиставляючи католицизм та православ'я, Бердяев зазначає, що “Православна думка ніколи не була пригніченою ідеєю божественної справедливості і вона ніколи не забувала про ідею божественної любові. Головне, вона не визначала людину з точки зору божественної справедливості, але ідеї преображення і обожнювання людини і космосу” [Вестник русского западноевропейского патриаршего экзархата.- Париж, 1952.- С. 4-11]. В іншому місці мислитель говорив про те, що спасіння (а з ним і

* Семчинський К. – аспірант кафедри філософії Національної аграрної академії.

** © Семчинський К., 2003

досягнення раю) – це не судове виправдання, а просвітлення. Для юдейства та ісламу поняття справедливості невід’ємне від поняття раю, бо ж саме нагородою за праведність буде рай для людини. Ми далі простежимо еволюцію поняття раю (у його співвідношенні до поняття миру душі) в ісламі та християнстві, звертаючи увагу на спільне та відмінне в їх витлумаченні.

Одним із перших висловив думку про можливість існування раю та пекла персидський філософ і пророк Зороастра (Заратуштра) близько 600 р. до н.е. Головне в зороастризмі – це вчення про постійну боротьбу в світі двох протилежних сил: добра, представленого світлим божеством Ахурамазда (Ормузд) і зла, представленого темним божеством Анхра-Майнью (Ариман). За Зороастрою, буде і кінець світу, і останній суд, і воскресіння мертвих, і прихід спасителя, народженого дівою. Ідеї Зороастри були поширені у Вавилоні. Туди потрапили євреї після зруйнування храму у 586 році до н.е., і там пророк Єзекиль, натхненний ідеями зороастрійців, передбачив піднесення євреїв. Але до моменту, коли греки спалювали Юдейський храм у 167 році до н.е., єврейське уявлення про життя після смерті було лише в зачатковому стані. Вони називали це Шеол, і це було на зразок глухої ночі, німої темноти, хоча і не кінець усього, але й не існування. Пізніше, коли греки, які сподівалися на допомогу багатьох своїх богів, стали загрозою єврейському ладу життя, юдейські лідери закликали бути вірними своєму Богові та боротися. За це їм буде велика нагорода в іншому житті. У книзі Даниїла, яку було написано близько 165 року до н.е., говориться: "Багато з тих, хто спить у пороху земному, прокинеться, хто - до вічного життя, а хто - до сорому та вічної зневаги... Ті, які мудрі, будуть сяяти, як блискуче небо, а ті, які ведуть багатьох до праведності, сяятимуть, як зорі, повіки віків". Це – фактично перша згадка у Біблії про повернення до життя після смерті, яка відіграла велику історичну роль як щодо релігій, так і до всього існування людства. Упродовж сторіч юдейське уявлення про життя після смерті перетворилось на розуміння нового стану після земного життя як духовної подорожі. Євреї також вірять, що у кінці віків рай існуватиме на Землі, а душі знову з’єднаються із своїми тілами. Теологи підкреслюють однак, що все ж для юдеїв більш важливе значення мають тепер і тут, ніж після.

Найповніший опис раю за Новим Завітом пов’язується з драматичними подіями битв. Після того, як римляни зруйнували Єрусалим у 70 році н.е., міста Близького Сходу відзначали на честь римських імператорів, а перші християни задавалися питаннями, чи

повинні вони стати їх частиною. Книга Одкровення провела межу: містичні описи грому та блискавки, палаючих факелів, з одного боку, та обіцянкою перлових воріт та коштовних стін, з іншого, звертались до ранніх християн: не поклоняйтеся римським імператорам, віруйте у свого Бога, тоді Єрусалим знову підніметься, і ви житимете у величному місті довічно. Саме виходячи з Одкровення, середньовічні мислителі, починаючи з Августина, ототожнювали рай із чудовим містом. Святий Августин написав книгу "Місто Бога" близько 420 року н.е., де рай постає у вигляді чудового міста. У своїй "Сповіді" [Августин. Сповідь. К., 1997], зокрема у книзі 12, Святий Августин пояснює рай як духовне та безплотне (безтілесне) творення, яке поєднується з Богом безперервно. Земля ж, на його думку, безформна матерія, з якої тілесне було сформоване пізніше. "Але ж ця земля "була невидима й невідпорядкована"; це була не знаю яка нескінченна глибіння прірви, і над нею не мерехтіло жодне світло, бо ж вона не мала ніякого вигляду. Ось чому ти продиктував такі слова "Темрява панувала над безоднею". Бо ж що таке темрява як не відсутність світла. Якщо б уже тоді було світло, то де ж воно могло бути, коли б не панувало над Всесвітом, освітлюючи його. Отже, коли воно ще не існувало, то темрява не була нічим іншим як відсутністю світла. І слушно панувала темрява, бо ж угорі не було світла, як і там, де немає гомону, панує тиша. А казати: "Панує тиша", - це те саме, що казати: "Там немає ніякого звуку".

Разом із тим, святий Августин не відкидає інших пояснень землі та раю, але визнає, що Святе Писання настільки глибоке, що чисельні та різноманітні змісти можуть і повинні бути вилучені з нього, і що та істина, яку можна дістати з його слів, міститься у Писанні приховано. Звертаючись до Господа, Августин питає, де ті небеса небес, про які ми чуємо в Псалмі, де той рай, який ми не бачимо, який є Господнім: "Але ж де небеса небес, Господи, про які ми чуємо у словах псалма: "Небеса небес Господові, але він дав землю синам людським. Де ж те небо, якого ми не бачимо, супроти якого все, що бачимо, – лише земля? Бо весь цей тілесний світ, основою якого є наша земля, хоч і не в усьому є досконалою красою, одержав, однак, чарівний вигляд аж до останніх своїх частинок. Але в порівнянні з "небесами небес" навіть це небо нашої Землі – тільки Земля. І ці два тіла цілком слушно можна назвати "землею". В порівнянні з тим тайним небом, що належить до Господа, а не до синів людських". Св. Августин не знаходить іншої назви Господнім небесам небес, як "Твій Дім"; інша його інтерпретація раю - один чистий розум,

найгармонічніше утворення, заспокоєне помістя миру (спокою) святих духів, які є громадянами Божого міста в раю; для святого Августина рай - найвищий понад усіма чудовими місцями, що ми бачимо на Землі. Рай і спокій, рай і мир дозволяють св. Августинові з'ясувати, що душа, чиє паломництво довге та далеке, жадає Бога. Душа може жити в Божому домі всі дні її життя, бо, з точки зору святого Августина, її життя і є Бог, чії дні - вічність, бо рокам Бога немає кінця і Він завжди незмінний. Через це душа зможе зрозуміти не тільки вічність Бога і віддаленість раю (Божого дома); вона осмислює рай як такий, що, хоча і не спів-вічний з Богом, все ж постійно і безкінечно лине до нього і не переживає зміни часу. Говорячи про створення Богом на початку часів неба та Землі, святий Августин відзначає, що спочатку було створено мудрість, тому раціональний та інтелектуальний розум цнотливого міста і є небесами небес, раєм. Чистий розум, ідея – таке розуміння раю, миру або самого Бога ми знайдемо пізніше, через декілька століть, у філософських та релігійних трактатах.

Впродовж часів християнське розуміння раю мінялося із розвитком суспільства. Папа Урбан II, посилаючи свої війська в перший хрестовий похід, сказав, що якщо хрестоносці загинуть в ім'я Христа, то зразу потраплять до раю і житимуть разом із Господом. Фома Аквінський розглядав його, як чудове місце, сповнене світла і знання. У 1200 році він відхилив думку про рай як такий, що нагадує чудові сади на Землі, і запропонував нову ідею абстрактного поєднання з Богом (причастя з Богом). Данте уявляв рай у вигляді всесвіту. У своїй „Божественній комедії” (1300 р.) він зобразив рай у вигляді серії концентричних кіл чи сфер з Богом як сяючим світлом у центрі. Здатність наблизитися до Бога, за Данте, залежить від здатності любити та радіти. Розмірковуючи про рай, Данте говорить про вроджене і вічне прагнення Божого царства, про світло, яке заспокоює твердь (небеса) у її швидкому коловороті, про те, що там можна багато того, що нам не під силу там тут, і що той притулок створений для людини за її мірилом. Дев'ять небес складають рай, за Данте, а над ними – емпірей. Розмірковуючи про природу раю, Данте виводить всесвітній закон любові: він у смертному серці збуджує кров і поєднує все в світі певним ладом, який несе відбиток вічної Сили.

Перше небо – це небо Місяця, місце блаженних душ, свобода волі, святість завітів. Друге небо – це небо Меркурія, спокута первородного гріха, яке дарує безсмертя душі та воскресіння мертвих. Третє небо – небо Венери, небо тих, хто повен любові. Четверте небо –

це Сонце, мудрість. П'яте небо – небо Марса, небо воїнів за віру. Шосте небо – небо Юпітера, небо справедливості і незбагненого небесного правосуддя. Сьоме небо – небо Сатурна, небо споглядання, таємниці долі і призначення. Восьме небо – зоряне, небо святкування, небо випробування у вірі, у надії, в любові. Дев'яте небо Данте називає кришталевим, небом ангелів. Тут є першопричина, рушійна сила всього світу. Дев'ять ангельських кіл і сліпуче яскрава точка в центрі – ось рай за Данте. Найвище ж за все – емпірей, де можливе споглядання божества, найвище осяяння.

У XVI ст. протестанти-реформісти, відчуваючи загальне незадоволення матеріальними інтересами та занепадом Римо-католицької церкви, пропонували своїм послідовникам інший варіант раю, де центральним моментом є зустріч і поєднання з Богом. У 1517 році Мартін Лютер, пориваючи з Римо-католицькою церквою, запевняв, що лише віра, а не пожертви попам (клергії) допоможе досягти раю. У XVIII ст. шведський містик Емануель Сведенборг написав книгу (1758 р.), де запевняв, що побував у раю: це місце не дуже відрізняється від життя на Землі, там люди так само їдять та п'ють, відбувають свої щоденні справи, часом не знаючи, що вони вже померли. Для Емануеля Сведенборга рай – відчутний (чуттєвий) світ із громадськими садами та парками. На думку письменника С.С.Люїса ("Велике розлучення", 1945 р.), потрапити до раю так само легко, як проїхатися в автобусі, але не всі лишаються там, а лише ті, які вміють покинути всі свої земні турботи та тривоги (як наприклад, гордість та марнославство), тому це місце не для всіх.

Клірики сьогодні вважають рай символічним, бо ж люди мріють про рай, виходячи із своїх конкретних бажань. Політики та релігійні лідери, знаючи це, часто вміло маніпулюють людьми.

Уявлення про рай не лише еднають, але й роз'єднують людей, навіть однієї віри. На думку багатьох політичних та релігійних експертів, сьогодні в Палестині набагато більше людей і набагато сильніше вірують у рай, ніж це було 20 років тому. Палестинці вірять, що якщо помруть в ім'я ісламу, зразу ж перейдуть на сьоме небо і перебуватимуть із 70 (за іншими даними 72) дівами. Ідея раю надає сили і презирство до смерті тим, хто йде на смерть. Палестинські підлітки говорять про те, що мріють стати шахідами (жертвами-смертниками), як інші діти мріють бути лікарями чи пожежниками. Для них рай уявляється як дуже близька реальність: зелені сади, фруктові дерева і омріяна свобода. Все це суперечить тому, що їх оточує. Можливо, із-за цього створюється перекручене уявлення про

те, що, вбивши інших людей в ім'я ісламу, можна потрапити до раю. Ще не так давно, у 80-х роках ХХ-го ст., іранські підлітки, так само вірячи, що, загинувши за Іранську Ісламську революцію, зразу потраплять до раю, безстрашно йшли на артилерійський вогонь іракських бойових позицій. Багато хто з них ховав на грудях книжку “Ма-ад” (буквально – “Воскресіння”), написану іранським релігійним лідером, у якій про рай говорилося, як про п'ятизірковий готель: Там, у раю, є мармуровий замок, в якому 70 смарагдових кімнат... У кожній кімнаті – 70 служниць”. Один із іранських польових командирів назвав таку візуалізацію раю пропагандою, написаною спеціально для молодих, неодружених чоловіків, які живуть у бідності.

Упродовж останніх десяти років терористичні групи Хамас та Ісламський джихад також обіцяють самогубцям-бомбистам простоту зустрічі з Богом, досягнення найвищого рівня раю (9-те небо), жінок, а також кращі умови існування після смерті не лише для них самих, а й для членів їх сімей. Насправді Коран зображає рай надзвичайно привабливо для кожного мусульманина, особливо для тих, хто живе в пустелі. Зокрема, сура 55 присвячена райським нагородам: фруктові плоди, гранати, м'які дивани і “зелені-зелені пасовиська”: “І крім двох – ще два сади, темно-зелені. В них – два джерела, що струменять водою. В них плоди, і пальми, і гранати. В них – з будь-яких плодів – два сорти. Опираючись на ліжка, що з підкладками із парчі, а зірвати плоди в обох садах – близько”. Коран також говорить про те, що вірні будуть втішені ур'ями (дівами) із надзвичайно білою шкірою та темними очима. “Там скромниці, що не торкнувся їх ні чоловік, ні джин. Вони – мов яхонт і перлини. В них – добротні, прекрасні, темноокі, скриті у шатрах, Не торкнувся до них ні чоловік, ні джини”. Взагалі, у Корані не вказано точну кількість дів, і не зовсім зрозуміло, звідки пішло це уявлення про 70 чи 72 дів, можливо, що з ранніх коментарів до священної книги. На думку істориків ісламу, досить раннє посилення на дів пояснюється тим, що перші мусульмани, які жили в Мецці, переслідувалися за свій монотеїзм, а тому обіцяння нагород повинно було бути яскравішим, ніж при розбудові ісламського суспільства, і мало захоплювати уяву послідовників конфесії. Сьогодні більшість мусульман основної течії ісламу уявляють рай як щедрий сад, повний чуттєвих насолоди та духовного блаженства (=миру), такого, який смертним не можна й уявити. Помірковані мусульманські вчені із запалом дискутують з питань фундаменталістського погляду на рай. Вони вважають, що описи раю метафоричні, людські спроби описати те, що не піддається людському

розуму, невітні. З іншого боку, іслам надзвичайно різко висловлюється проти самогубств. І хоча текст Корану обіцяє рай воїнам, які віддають своє життя за Бога, там вимагається, щоби це відбувалось у так званій “справедливій війні”. У Корані є рядки такого змісту: Якщо ти вбив хоч одну невинну людину – це якби ти вбив усе людство.

Сьогодні політичні інтереси народів, які сповідують різні релігії, часто не збігаються, і це викликає нові й нові конфлікти, що мають наслідком не лише непорозуміння і накопичення негативних емоцій, але й втрату людських життів. Разом з тим, дослідження того, у що вірують ці народи, показує більше спільного, що бажанням кожного є мир – і на Землі, і на Небі.

*В.Бодак** (м. Київ)

СПІВВІДНОШЕННЯ РЕЛІГІЇ І КУЛЬТУРИ: ОСНОВНІ МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ**

Серед соціально-історичних і теоретико-пізнавальних проблем, якими займається культурологія релігії, чільне місце належить проблемі співвідношення релігії і культури. Її важливість традиційно розкривається через з'ясування сутності, значення, еволюційних змін, динаміки і взаємозв'язку цих двох явищ і сфер суспільного життя.

Досліджуючи співвідношення релігії і культури, можна спиратися на різні методологічні підходи, в основі яких лежать ті чи інші аксіоматичні положення. Якщо вважати, що релігія є основою і вихідною точкою культури і що культура має надприродне джерело, будучи породженням релігії, тобто висновувати, що без релігії культури бути не може і без неї вона втрачає зміст, то такі підходи класифікуються як теологічні. Якщо культура і релігія виступають принципово різними речами, більш того - вони антагоністичні між собою і культура витісняє релігію як суспільне явище, то така точка зору є притаманною марксистській філософії, зокрема ранньому Енгельсу. Сьогодні домінантним є уявлення про релігію як один із структурних компонентів культури, роль якого історично змінюється.

* Бодак В.А. – кандидат філософських наук, докторант Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України.

** © Бодак В.А., 2003